

**Amy SINGER, *İyilik Yap Denize At. Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*,
İstanbul, 2012, Kitap Yayınevi, ISBN 978-605-105-078-2, 328 sayfa**

Yıldıray ÖZBEK*

Daha önce Türkçe'ye çevrilmiş *Osmanlı'da Hayırseverlik* (İstanbul, 2002) ve *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler* (İstanbul, 1996) adlı kitaplarıyla tanınan ve genelde Osmanlı imaretleri ve hayırseverlik üzerine çalışmalarıyla bilinen Amy Singer'in yukarıda adını verdiğim kitabı, giriş ve sonuç bölümleri hariç beş genel başlığı içermektedir. Giriş bölümünde (s.13-48), sadaka kelimesinin Arap ve İbrani dilindeki anlamlarına değinen yazar, Hristiyanlıkta kişi ve kurum olarak hayırseverliğin ortaya konuluş biçimleri hakkında bilgi verir. İngilizce'de hayırseverlik anlamına gelen *charity* kelimesinin Latince köken ve anlamı da bu bölümde ele alınır. Hayırseverlik, yardımseverlik veya insanseverlik gibi kavramların Arap, İbrani, Antik Yunan, Roma ve Bizans gibi farklı kültürlerdeki tezahürünü tartışan yazar, servet biriktirme ve harcama-verme biçimlerinin toplumlara göre değiştiğini vurgular. Verme eylemi anlatılırken eylemin veren kişiye prestij sağladığı belirtilerek, bağış ve yardımlardan yararlananların geçmişte olduğu gibi bugün de her zaman yoksullar olmadığına dikkat çekilir. Eserde yardımseverlik ve cinsiyet konusu Prochaska, Ginzberg, Foucault gibi yazarların çalışmaları bağlamında tartışılır. Yazar, İslam toplumlarında hayırseverlikle ilgili ilk çalışmasının Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın Kudüs'te inşa ettirdiği imaret üzerine olduğunu, bu çalışmadan yaklaşık beş yıl sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nda imaretler üzerine bir kitabın editörlüğünü yaptığını belirtmektedir.

Amy Singer hem Kur'an-ı Kerim'in hem de hadislerin hayırseverliği emreden ve bir erdem olarak öven kaynaklar olduğuna dikkat çekerek, İslam toplumunda zekat ve sadakanın iki farklı hayır yöntemi olduğunu belirtmekte, İslam öncesi Arap toplumunda misafirperverliğin cömertlik biçimi olarak övülen bir amel olduğu ve misafirperver insanların kendilerine Hz. İbrahim'i örnek aldıklarını ileri sürmektedir. İslam toplumunda hayırseverlik üzerine yapılmış çalışmaları değerlendiren yazar pek çok araştırmacının "zekat"ı bir hayır eylemi olarak düşünmediklerini belirterek kitap içinde uzun uzun tartışacağını ifade etmekte ve Chesney, Rosenthal, Stillman gibi yazarların konuyla ilgili çalışmalarına dair değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Kitabın birinci bölümü "*Namaz Kılın ve Zekat Verin*" başlığına sahiptir (s.49-96). Bu bölüm yazarın, Fas'ın Bucad Kasabası'ndan derlediği bir hayırseverlik hikâyesiyle başlamaktadır. Kasaba ahalisinin sadaka ibadetini yerine getirmede ve hayır işlemede gösterdiği duyarlılık sayesinde adı geçen kasabada Kazablanka ve Marakeş'e nazaran daha az dilenci olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Zekat vermenin hayırseverlikten ziyade bir ibadet, yerine getirilmesi gereken bir farz olduğu sonucuna varılmaktadır. Namazın farz olmakla birlikte tek kişilik ibadet olduğuna değinen yazar, zekatın veren kadar alanı da ilgilendiren bir ibadet olduğuna dikkat çeker. Her ne kadar zekat ve sadaka İslam'la özdeşleşmiş ibadetler gibi görünseler de Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da benzer ibadetlerin varlığına dikkat çekilmekte, Cahiliye Dönemi Arap toplumunda zenginlik gösterilerinden birinin deve kesip, etini dağıtmak olduğu ileri sürülmekte-

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Antalya, yozbek@akdeniz.edu.tr

Kurban bayramlarında da kimi Memluklu sultanlarının sufi, dul ve yoksullara sikke dağıttığı kaynaklardan öğrenilen uygulamalardandır.

Bir insan ömrüne yayılan hayırlar içinde; yeni doğan çocuğun yedinci gününde etinin yoksullara dağıtıldığı bir kurban kesildiği, *akika* denilen bu hayrın başka bir versiyonunun ise bebeğin tıraş edilen saçının ağırlığı kadar altın ve gümüşün yoksullara dağıtılması şeklinde yapıldığı belirtilerek benzer hayırların sünnet düğünlerinde de yaşandığı kaydedilmektedir. Bir başka hayır yolu da gerçekleşmesi istenilen iş ve olaylar karşılığında adaklar adayıp, yoksullar ve ihtiyacı olanlara ihsanlarda bulunmadır. Bir şehzadenin ölümü veya bir sultan külliyesi inşasının temel atma töreni de hayır yapmaya vesile olan olaylardandır. Hayrı kurumsallaştırıp yüzyıllara ulaştırmanın en iyi yolu vakıf kurumudur. Yazar, vakıf kurumuna en güzel örneğin Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki imareti olduğunu ileri sürerek İslam dünyasındaki kimi vakıf uygulamalarından notlar aktarır.

Kitabın üçüncü bölümü “*Üstteki El*” başlığını taşır (s. 156-198). Bu bölüm çeşitli dönem ve coğrafyalardan seçilmiş bağışçılar konu almaktadır. Hindistan'da Babürlüler zamanında, kökenleri İslam hakimiyetinden öncesine giden tartma geleneğinden bahsedilmekte, genellikle sultanın emriyle yılda iki kez veya doğum günlerinde, şehzadenin büyük bir terazinin bir kefesine oturtulup karşı kefeye de altın, gümüş, ipek, güzel kokular, bakır, demir, tereyağı, tuz, pirinç ve başka maddeler konularak tartıldığı ve bu maddelerin yoksullara dağıtıldığı belirtilerek, bu törenlerin zamanında kimi felaketleri defetme aracı olarak algılandığı ileri sürülmektedir. Altınla tartılma ve bu miktarı yoksullara bağışlama geleneğinin Muhammed Şah Ağa Han zamanında İsmaililer tarafından devam ettirildiği kaydedilir.

Ortaçağ İslam dünyasının önemli bir bağışçısı olarak Eyyubi yöneticilerinden Muzafferiddin'in (öl. 1233) sabah namazıyla başlayan sadakaları anlatılmakta, dullar, körler, hastalar gibi muhtaç kişiler için hastaneler yaptırdığı, sığınma evleri ve yetimhanelere ziyaretlerde bulunduğu, Erbil'de kent içinde yoksullara ekmek dağıttığı, kendi yaptırdığı medresede ders veren ulemalar ve inşa ettirdiği misafirhanede kalanlarla birlikte yemek yiyerek buraları ziyaret ettiği belirtilmektedir. Ayrıca Mekke-Medine yoksullarına para gönderdiği, buralara çeşme ve binalar inşa ettirdiği ve fidyelerini ödediği Müslüman esirleri özgürlüklerine kavuşturduğu kaydedilmektedir. İbn Hallikan'ın anlatımlarından öğrenilen bu hayırların içinde cami veya hamam gibi yapıların olmaması oldukça dikkat çekicidir.

Ortaçağ'ın bir başka hayırseveri Ebu İnan'ın yaptıkları devrin önemli tarihi kişiliği Seyyah İbn Batuta'nın anlatımlarından öğrenilmektedir. İbn Batuta aynı zamanda hamisi olan Merini Hükümdarı Ebu İnan'ın; ülkesinin her yerinde yoksul ve garibanlar için aşevleri kurduğunu ve mevlit, Kadir Gecesi ve aşure gibi özel günlerde pişmiş ekmek ile giysi dağıttığını, öksüz çocukları sünnet ettirdiğini ve Ramazan'ın 27. günü ülkesine gelenlerden ayakbastı parası almadığını kaydetmektedir.

Eserde, bir sultan eşi olarak 16. yüzyılın güçlü kadınlarından Hürrem Sultan'ın (öl. 1558); İstanbul, Mekke, Medine ve Kudüs'te çeşitli hayır kurumları (imaret, darüşşifa, cami, mektep, medrese ve hamam) inşa ettirdiği belirtilip, vakfiyesinde Hz. Ayşe'ye benzetildiği ve Abbasi Halifesi Harun Reşid'in eşi Zübeyde ile kıyaslandığına dikkat çekilerek, İslam dünyasında kadın hayırseverliğin niteliği vurgulanmakta, örneğin Safevi hanedan kadınlarının cami inşasından ziyade evliya türbeleri yaptırdıkları belirtilmektedir.

Bu bölümde ele alınan hayırseverlerden birisi de Sultanahmet Cami Mimarı Sedefkar Mehmet Ağa'dır. Arkadaşı Cafer Çelebi'nin anlattığına göre, Mehmet Ağa anıtsal yapılar inşa ettirmemiş, evi garibanlar için adeta bir imaret olmuştur. Ancak Cafer Çelebi'nin özellikle vurguladığı, Mehmet Ağa'nın sadakalarını gizli vermesidir. Başka bir hayırsever kişi de II. Abdülhamid döneminin görevlisi Enis Paşa'dır. Paşa görevinden emekli olmasına rağmen “*konak fukaraları*”nı doyurmuş, konağın hamamını mahallelisinin kullanımına açmıştır.

Sufiler ve evliyalara göre hayırseverlik ve maddi zenginlikten uzak durmak Tanrı'ya yaklaşmanın en önemli yoludur. Kitabın bu bölümü Osmanlı toplumunda çok zengin olmalarına rağmen bazı kesimlerin (ulema ve tüccarlar) vakıflar kurarak hayırseverliğe heveslenmedikleri yargısıyla bitirilmiştir.

“*Yoksullar ve Muhtaçlar*” başlıklı dördüncü bölüm (s. 198-237) esasen “*Alttaki El*” diye de tanımlanabilir. Bağış yapanlar kadar bağışlardan yararlananların da önemli bir grubu oluşturduğuna değinen yazar, Gazali'nin yoksullar için, bağışı kabul etmeden önce sadakayı hak ettiklerinden emin olmalarını ve bağışçıyı övüp teşekkür etmelerini yazdığını kaydeder. İşin doğası gereği her hayırdan, her yoksul ve muhtacın yararlanamadığına dikkat çekilir ve İstanbul Fatih İmaretinde kimlerin yemek yiyebildiğiyle konu örneklendirilir. Bazı muhtaç vatandaşlara sultan tarafından verilen beratlarla, bu şahısların belirli imaretlerden yararlanmaları sağlanmıştır. Bölüm içinde yoksulluk ve yoksullarla ilgili tartışmalara yer verilerek yoksulluğun yangın, savaş, afet ve kıtlık gibi felaketler sonrası “*konjonktürel*” ya da dulların, öksüzlerin ve ihtiyaçları gibi “*yapısal*” olabileceği kaydedilir. Yoksullar içinde bağışları hak edenler ve hak etmeyenler şeklinde bir ayırım yapıldığı, mesela 18. yüzyıl Selanik’inde kaçak köleler, dilenciler ve yalnız kadınlardan oluşan yoksulların “*hak etmeyenler*” grubunda değerlendirildiği, hak edenlerin en başında da Mekke-Medine yoksullarıyla Kudüs, Kerbela ve Necef gibi kutsal şehirlerin muhtaçlarının geldiği ifade edilir.

Kur’an’ın hayırseverliği teşvik eden bir özelliğinin olduğu; hayırseverleri, bağış alanları aşağılama ve incitme konusunda uyaran bir öz taşıdığı bildirilerek İslam toplumunda yoksulluğun utanılacak bir durum olarak algılanmadığı, zekatı verilen servetin de kirli olmayacağı vurgulanır. Müslüman toplumlarda yoksul denilince akla gelen ilk grubun fakirler ve miskinler olduğu belirtilerek, bir kişinin yoksulluk göstergesi; ihtiyaçlarının varlığı, fazlalığının yokluğuyla ilişkilendirilmiştir. Müslüman toplumda gayrimüslim yoksulların durumuna da değinen yazar, özellikle Kahire Genize’sindeki belgelerden hareketle Mısır’daki Yahudilerin hayatlarından örnekler sunar. Yahudi, Hristiyan tüm gayrimüslim yoksulların yönetimden en büyük isteği, ağır olan vergilerin azaltılması ve körlerden cizye alınmaması yönündedir.

Bir yoksulluk göstergesi olarak kabul edilen dilencilik Müslüman toplumlarda hoş görülen bir davranış olmadığı, en sıradan işin bile dilencilikten iyi olduğu ve dilenme bedelinin utanç ve aşağılanma olduğu belirtilerek, bir felaket sonucu mülkünü kaybedenler veya yüksek meblağda borçlanıp ödeyemeyenlerin dilenmesinin peygamber tarafından meşru görüldüğü kaydedilir.

Kitabın son bölümü “*Bir Karma Hayırseverlik Ekonomisi*” başlığını taşımakta ve hayırseverlikle ilgili geçmişten olduğu kadar günümüz uygulamalarından da örnekler içermektedir (s. 238-290). Bağış veya hayır ekonomisinin geçen zaman içinde bireylerden devlet kurumlarına veya sivil toplum kuruluşlarına evrilmesi bu bölümün omurgasını oluşturur. Günümüz hayırseverliğinin büyük bölümünün “*refah devleti*” aracılığıyla yapıldığına değinilerek icraatın; asgari geçim seviyesini, sağlık hizmetlerini, sosyal güvenlik uygulamalarını içerdiği belirtilir. Yazar, çeşitli göstergeleri ve uygulamaları dikkate alarak Osmanlı’nın bir refah devleti olmadığını ancak imaretler (aşevleri) bağlamında Osmanlı’nın bir refah toplumu olabileceğini savunur. Osmanlı toplumunda en büyük hayır kurumu şüphesiz vakıflardır. Amy Singer, 19. yüzyılda Türkiye’nin ekilebilir arazisinin üçte ikisi, Mısır’ın beşte biri, İran’ın yedide biri, Yunanistan’ın üçte birinin vakıf mülkü olduğunu belirterek 18. yüzyılda Osmanlı’da var olan 20.000 vakfın yıllık gelirinin devletin gelirinin üçte birine denk olduğunu kaydeder. I. Abdülhamid zamanında vakıfların kuruluş ve denetimlerinde düzenlemelere gidilmiş, Tanzimat reformlarıyla birlikte pek çok vakıf, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine aktarılmış; zaman içinde yapılan idari ve mali reformlar planlanan amaçları gerçekleştiremediğinden vakıflar asli fonksiyonlarından uzaklaşmış, pek çok vakıf yapısı bakımsızlıktan harabeye dönmüş, vakıf kurumlarından yararlanan ulema ve talebeler gittikçe yoksullaşmışlardır. Yazar, hayırseverlik bağlamında vakıfların geçirdiği olumsuz dönü-